

Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonoissa

MARIA OHISALO & TUOMO LAIHALA & JUHO SAARI

Leipäjonot ilmentävät suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta. Millaisille ulottuvuuksille ruoka-avussa käyvien ihmisten huono-osaisuus jakautuu? Miten huono-osaisuus kasautuu? Kuinka sosioekonominen tausta on yhteydessä huono-osaisuuden kasautumiseen? Kysymyksiin vastataan leipäjonoissa käyvien omien kokemusten pohjalta. Vastajat on tavoitettu ruoka-avun toimipisteistä eri puolilta Suomea.

Johdanto

Hyvinvointivaltion rakentamisen keskeisenä ajatuksena ja saavutuksena on ollut päästä eroon köyhäinavusta. Perinteikästä köyhäinapua muistuttavat leipäjonot ilmestyivät suomalaisten kuntien katukuvaan 1990-luvulla (Heikkilä & Karjalainen 2000; Piirainen & Saari 2002).¹ Laman synnyttämät pitkät leipäjonot eivät jääneet väliaikaisiksi, vaan ruoka-apu vakiintui kuvaamaan suomalaista huono-osaisuutta. Väestötason tutkimuksen mukaan joka kymmenes 18–79-vuotias suomalainen ilmoitti olleensa vuoden 2013 aikana tilanteessa, jossa rahat eivät riittäneet ruokaan, ja 2,3 prosenttia oli saanut ruoka-apua (Lehtelä & Keskilä 2014, 270). Suomen väkilukuun suhteutettuna tämä merkitsee, että ruoka-apuun turvautuu vuosittain noin Porin kaupungin verran ihmisiä. Ruoka-apua jakaville toimijoille tehdyn kyselyn mukaan ruokaa hakee vähintään kerran vuodessa säännöllisesti noin 12 600 henkilöä ja epäsäännöllisesti noin 9 500 henkilöä. Kokonaisuudessaan ruoka-avussa oli vuositason arviolta 1,7 mil-

joonaa käyntiä, joista 1,2 miljoonaa oli vakikävijöiden käyntejä. (Ohisalo & al. 2013, 37–38.)²

Suomalainen ruoka-apu on yli 400 kolmannen sektorin toimijan muodostama järjestäytymätön tilkkutäkki (Ohisalo & al. 2013). Nämä hyväntekeväisyystoimijat jakavat pääasiassa vähittäis- ja tukkukauppojen ylijäämäruokaa, jota arvioidaan syntyvän vuosittain 65–75 miljoonaa kiloa (Silvennoinen & al. 2012). Lisäksi jaetaan EU:n elintarviketukea, jota Suomi on vastaanottanut vuodesta 1995 lähtien. Väliaikaiseksi tarkoitettu ohjelma ja sen koordinointi on erilaisten käänteiden kautta muodostunut Suomessa systemaattiseksi ja vakiintuneeksi osaksi heikossa asemassa olevien

2 RAY:n kyselyssä ruoka-avun jakajia pyydettiin arvioimaan asiakasmääriä ja asiakkuuden säännöllisyyttä. Vakioikävijöiden osuutta arvioitiin neliportaisella asteikolla (25 % = harvoin – 100 % = usein). Ruojakelukertojen määrää kuvattiin seuraavin tavoin: 3–5 kertaalviikko (= 200 kertaalvuosi), 1–2 kertaalviikko (= 75 kertaalvuosi), 1–2 kertaalvuokaudessa (= 18 kertaalvuosi), 3–4 kertaalvuosi (= 4 kertaalvuosi) ja 1–2 kertaalvuosi (= 1 kertaalvuosi). Tutkimuksessa mukana olevien kuntien väestömäärä oli Tilastokeskuksen mukaan 3,7 miljoonaa, kun samaan aikaan koko Suomen väestömäärä oli 5,4 miljoonaa. Tutkimuksen kohteena olevat kunnat edustivat väestömäärältään noin 70:tä prosenttia koko Suomen väestöstä. Arviossa on oletettu ruojakeluiden toimivan ympäri vuoden, vaikka useat toimipaikat eivät jaa ruokaa esimerkiksi kesäisin. Näinä aikoina kävijät saattavat toisaalta kasautua muihin jakelupaikkoihin. Vuodenaikavaihtelu täytyy siis huomioida epävarmuutta aiheuttavana tekijänä laskelmassa. (Ohisalo & al. 2013, 37–38.)

¹ Ruoka-apu ei ole pelkästään 1990-luvun laman synnyttämä ilmiö. Evankelis-luterilaisen kirkon avustustyöhön ja erityisesti diakoniatyöhön on perinteisesti kuulunut myös aineellinen apu, ja Pelastusarmeija on osana "soup, soap and salvation" -ideologiaansa jakanut ruokaa Suomessa jo 1900-luvun alusta lähtien.

epävirallista auttamisjärjestelmää (Ohisalo 2013). On ollut poliittisesti hankalaa irrottautua ruoka-apuohjelmasta, kun siihen on vuosien saatossa turvautunut satoja tuhansia suomalaisia. Päättyneen EU:n ruoka-apuohjelman tilalla on vuodesta 2014 lähtien ollut EU:n vähävaraisten avun rahasto. Rahaston sääntöjen mukaan ruoka-apua ja muuta materiaalista apua on annettava aina yhdistettynä sosiaalista osallisuutta edistäviin toimenpiteisiin (Lehtelä & Kestilä 2014, 272).

Ruoka-apu on noussut 2010-luvun Suomessa uudestaan yhteiskuntapoliittiseen keskusteluun. Siinä missä 1990-luvun keskustelussa nälkä oli eräs keskeisimpiä teemoja (esim. Heikkilä & al. 1994; Hänninen & al. 2008), 2010-luvulla ruoka-apu puhuttaa erityisesti sen ekologisen luonteensa vuoksi (esim. Hanssen & al. 2014). Euroopan unioni on ottanut selkeäksi tavoitteeksi ruokahävikin vähentämisen (Euroopan parlamentti 2012), ja hävikistä on tehty myös Suomessa lukuisia selvityksiä (mm. Katajajuuri & al. 2014; Silvennoinen & al. 2012). Ruoka-avun esiintyminen toistuvasti mediassa on arkipäiväistänyt ilmiötä, mutta nälästä tai köyhyyteen liittyvästä huono-osaisuudesta puhutaan vähemmän (Ohisalo & Saari 2014, 21).

Yhteiskuntatieteellisenä ilmiönä ruoka-apu on erityisen kiinnostava ruokaa hakevien ihmisten huono-osaisuuden rakentumisen ja jakautumisen kannalta. Tässä artikkelissa selvitetään ensimmäistä kertaa, millaisille ulottuvuuksille ruoka-avussa käyvien huono-osaisuus jakautuu, miten huono-osaisuus kasautuu ja miten sosioekonominen tausta on yhteydessä tähän. Aikaisemman tutkimuksen perusteella tiedetään huono-osaisuuden kasautumisen mekanismeista väestötasolla, mutta suomalaisissa leipäjonoissa käyvien huono-osaisuuden luonnetta ei tunneta. Aiemmat pääasiasa laadulliset ruoka-apuun kohdistuvat tutkimukset perustuvat melko suppeisiin tutkimusaineistoihin. Artikkelin on osa laajempaa Itä-Suomen yliopiston suomalaisen huono-osaisuuden tutkimuskokonaisuutta. Ilmiötä selvitetään suomalaisesta ruoka-avusta kerätyn laajan väestönäytteen avulla.

Huono-osaisuus ja sen kasautuminen

Erilaiset huono-osaisuuden mittaamisen tavat antavat huono-osaisten määrästä ja huono-osaisuudesta ilmiönä eri arvioita. Suomalaisen yhteiskunnan eriarvoisuutta tarkastellaan usein tuloerojen

sekä niiden kasvun kautta (Tilastokeskus 2014; Törmälehto 2015). Köyhyyttä määritellään monin eri tavoin. Yleisin käytetyistä mittareista on pienituloisuuden määritelmä, josta käytetään myös termiä tuloköyhyys ja köyhyysriski. Pienituloisia ihmisiä, joiden tulotaso jäi alle 60 prosenttiin väestön mediaanituloista, oli Suomessa vuonna 2013 yli 690 000 (Tilastokeskus 2014). Köyhyyssilmiossä ei ole kyse vain tulonjaosta, vaan siihen liittyvät muun muassa varallisuus, kulutusarpeet ja velkaisuus. Kuluttajatutkimuskeskus on laatinut viitebudjetiteja kohtuullisen minimin mukaisesta kulutustasosta, jolla ihminen tulee toimeen (Lehtinen & Aalto 2014). Jos viitebudjetit alittuu, voidaan puhua toimeentulon kannalta riittämättömästä kulutustasosta, mikä osaltaan heikentää yhteiskunnallisen osallistumisen mahdollisuuksia. Vuosien 2011–2015 perusturvan riittävyden arviointiraportin (THL 2015b) mukaan asumiskustannusten jälkeiset käytettävissä olevat tulot eivät riittäneet kattamaan viitebudjetin mukaista kohtuullista minimikulutusta perusturvan varassa elävillä kotitalouksilla eläkkeensaa- jia lukuun ottamatta. Voidaan puhua myös subjektiivisesta köyhyydestä, jota mitataan kysymällä ihmisten omaa kokemusta. Koettu köyhyys nähdään nykyään entistä tärkeämpänä lukuisten kansainvälisten järjestöjen ja EU:n jäsenvaltioiden nostettua sitä poliittiselle agendalle kansainvälisissä vertailuissa bruttokansantuotteiden vertailun ohella. (Kainulainen & Saari 2013; Saari 2012a; 2012b.) Samalla koetun hyvinvoinnin ja koetun huono-osaisuuden tutkimus on lisääntynyt.

EU2020-strategian köyhyys- ja syrjäytymisriskiä kuvaava mittari koostuu kolmesta ulottuvuudesta: suhteellinen tuloköyhyys, vakava materiaallinen puute ja vajaatyöllisyys (Ilmakunnas & Moisio 2014, 308). Heikko työmarkkina-asema ja perusturvan varassa eläminen ovat köyhyyden riskitekijöitä. Työttömät ovat selkeimmin kaikilla köyhyysmittareilla köyhyydelle altis ryhmä (Kangas & Ritakallio 1996; Kangas & Husain 2014). Erityisesti pitkäaikaistyöttömyys on huono-osaisuudelle altistava tekijä (Kortteinen & Tuomikoski 1998b; THL 2015a). Köyhyysriskit ilmenevät eri muodoissa ihmisten elämäntaaran eri vaiheissa. Nuoret ja yli 65-vuotiaat ovat muihin ikäryhmiin verrattuna useammin pienituloisia, jolloin köyhyysriskit liittyvät opiskeluun ja eläkeläisyyteen (Ruotsalainen 2013). Myös yksin asuminen ja yksinhuoltajuus ovat tutkimusten mukaan keskeisimpiä taloudellista huono-osai-

suutta selittäviä tekijöitä (esim. Kangas & Ritakallio 2008; Kauppinen & al. 2014; Haataja 2014). Diakoniatyön ruoka-avustuksista suurin osa menee yksin eläville ja yksinhuoltajille (Kinnunen 2009, 93). Köyhyys ei kuvaa ainoastaan taloudellista puutetta, vaan sillä on laajempia vaikutuksia yksilön elämään. Taloudellinen niukkuus aiheuttaa häpeää, stressiä, ihmissuhdeongelmia ja turvatomuuden tunnetta sekä altistaa sairauksille (mm. Mullainathan & Shafir 2013; Isola & al. 2007).

Köyhyydestä voidaan erottaa huono-osaisuus, jolla viitataan suomalaisessa tutkimuskirjallisuudessa yleensä resurssien vähäiseen määrään tai resurssivajeisiin ja joka kuvaa valtaväestön ala- ja ulkopuolelle sijoittuvia ryhmiä (esim. Heikkilä 1990). Huono-osaisuuden tutkimus laajentaa käsitystä vallitsevasta eriarvoisuudesta köyhyyden mittaamisesta huono-osaisuuden eri ulottuvuuksien tarkasteluun. Sosioekonomisten ryhmien välistä eriarvoisuutta esiintyy lähes kaikilla terveyden ja hyvinvoinnin ulottuvuuksilla (THL 2015a). Useissa tutkimuksissa mainitut keskeisimmät huono-osaisuuden ulottuvuudet ovat taloudellinen, sosiaalinen ja terveydellinen huono-osaisuus (Rauhala 1988; Raunio 2006; Karvonen & Kestilä 2014). Muita huono-osaisuuden ulottuvuuksia ovat esimerkiksi työ- ja asuntomarkkinoilta ja koulutuksesta syrjäytyminen sekä syrjäytyminen vallankäytöstä ja osallistumisesta (Rauhala 1988). Objektiviset ja subjektiiviset mittarit köyhyydestä ja eriarvoisuudesta tuottavat usein erilaisia tuloksia ja yhteys voi olla haasteellinen, jos ulkopuolelta arvioitu ja ihmisen itsensä kokema huono-osaisuus eivät kohtaa. Toisin sanoen huono-osaisuuden ulkoinen kategorisointi ei aina vastaa ihmisten omaan identiteettiin perustuvaa määrittelyä. Sama materiaallinen tila voi tarkoittaa yhdelle kohtuullista ja hyväksyttävää tasoa ja toiselle kurjuutta. (Mm. Allardt 1976; Karisto & al. 1998; Kainulainen 2014.)

Huono-osaisuuden notkelma³ on erityisesti 2010-luvulla akateemiseen keskusteluun noussut käsite, jolla kuvataan ihmisryhmiä, joiden elintaso, elämänlaatu ja elämäntapa poikkeavat niin huomattavasti ja pysyvästi valtaväestön vastavista ulottuvuuksista, että heidän arkensa muodostuu hyvin erilaiseksi kuin enemmistön (esim.

Saari 2015). 2000-luvun huono-osaisuutta kuvaa muun muassa se, että pienituloisuus on muuttunut aikaisempaa pysyvämmäksi ilmiöksi tietyillä ihmisryhmillä (ks. Ruotsalaisen 2010; 2013), heikossa asemassa olevat eivät tavoita olemassa olevia palveluita (Jalava & Koiso-Kanttila 2013, 190) ja esimerkiksi toimeentulotukeen kohdistuu vajaan käyttöö (Kuivalainen 2007). Notkelmien paikallistamiseen käytettyjä avainkäsitteitä ovat elämään tyytyväisyys, huono-osaisen identiteetti, resurssivajeet, ryhmän koko ja vuorovaikutuksen tiivistyminen. Valtaväestö katsoo notkelmiin paikallistettavia ihmisiä sosiaalisen etäisyyden päästä ikään kuin muukalaisina, jotka ovat yhtäältä samanlaisia mutta toisaalta elintasoltaan, elämäntautiltaan ja elämäntavaltaan olennaisesti erilaisia. (Saari 2015.)

Huono-osaisuuden notkelmiin sijoittuvat ovat jääneet sivuun yleisestä yhteiskunnallisesta kehityksestä, ja heidän suhteellinen asemansa on heikentynyt. Tulorot ovat kasvaneet Suomessa kolmen viimeisen vuosikymmen aikana (OECD 2011). Myös väestöryhmien väliset terveyserot ovat kasvaneet, kun keskituloisten ja -luokkaisten terveys on parantunut, mutta matalasti koulutettujen ja pienituloisten tilanteessa ei ole tapahtunut muutosta. Esimerkiksi rikkaimpien ja köyhimpien suomalaisten elinajan erot ovat kasvaneet alimman tuloviidenneksen elinajanodotteen kasvun pysähtyessä 1990-luvun alkupuolella. (Tarkiainen & al. 2011.) Vaikka niin hyvinvointi kuin sen vajeet kohdistuvat suomalaisessa yhteiskunnassa epätasa-arvoisesti samoille ihmisryhmille, ovat heikossa asemassa olevat henkilöt ja kotitaloudet kokonaisuudessaan hyvin heterogeeninen ryhmä (Saari 2015; Julkunen 2006, 230).

Huono-osaisuus on sosiaalinen kysymys, jota tuotetaan sosiaalista etäisyyttä ja eriarvoisuutta ylläpitävillä sosiaalisilla mekanismeilla ja erilaisilla kasautuvilla prosesseilla (Saari 2015; Thernborn 2014). Tutkimusten perusteella huono-osaisuus, kuten sairaus, epävakaa työmarkkina-asema ja köyhyys, kasautuu samoille ihmisille (esim. Rasinkangas 1995; Kainulainen 2006). 1990-luvulla toimeentulotukea hakeneista suuri osa ajautui syrjäytymiskierteeseen, joka ilmeni työstä syrjäytymisenä, köyhyytenä ja sosiaalisena huono-osaisuutena (Haapola 2002). Työttömyys huono-osaisuuden kasautumisen laukaisijana ja siitä seuraava deterministinen kehityskulku on yksi tapa hahmottaa huono-osaisuuden kasautumista. Työttömyyden pitkittyessä taloudellinen ahdinko kasvaa,

³ Notkelmat toimivat kielikuvana yhteiskunnan marginaalille, josta eri tavoin huono-osaisia ryhmiä voidaan paikallistaa. Esimerkkeinä voidaan mainita ruoka-avussa käytävät, asunnottomat, suonensisäisten huumeiden käyttäjät (Ohisalo & al. 2015) ja oikeuspsykiatrian potilaat.

läheissuhteisiin tulee ongelmia, ristiriitoja ja yksin jäämisen kokemuksia. Kokemus yksin jäämisestä johtaa uskon ja luottamuksen pulaan muita ihmisiä kohtaan, ja tästä on enää askel siihen, että henkinen ja fyysinen jaksaminen pettää. Huono-osaisuuden kasautumisesta muodostuu kierre, jossa työttömyys ja erilaiset sosiaaliset ja terveydelliset ongelmat ruokivat toisiaan. (Kortteinen & Tuomikoski 1998a, 11.)

Työttömyys ei ole ainoa huono-osaisuuden kasautumista selittävä tekijä. Iän merkityksestä on lukuisia tutkimustuloksia, mutta siitä, minkä ikäisille huono-osaisuus kasautuu eniten, ei valitse yksimielisyyttä (Rintala & Karvonen 2003). Huono-osaisuus kytkeytyy eri-ikäisillä ihmisillä moninaisesti erilaisiin elämäntilanteisiin. Yksin asuminen ja eläminen, yksinhuoltajuus sekä parisuhteen puute ja sen purkautuminen ovat riskitekijöitä huono-osaisuuden kasautumiselle (mm. Airio 2014, 100; Niemelä 2014, 305; Blomgren 2005, 26–27). Naimattomien heikko asema terveyden suhteen korostuu tuoreimmista tutkimuksissa. Eräänä syynä voi olla sosiaalisten suhteiden vähäinen määrä. (Joutsenniemi 2011, 89.) Yksin eläminen on miehille naisia voimakkaampi riskitekijä silloin, kun henkilö kärsii myös muista syrjäytymiselle altistavista tekijöistä kuten sairastumisesta tai työttömyydestä (Ojala & Kontula 2002).

Terveydellisillä ongelmilla on tapana kasautua hitaasti ja jäädä osin tunnistamatta, mikä alentaa yksilön toimintakykyä ja kykyä huolehtia itsestään ja asioistaan (Männistö & al. 2009, 23). Köyhyiden ja sairauden kytkeytyminen toisiinsa tulee yhteiskunnalle kalliiksi (Metteri 2012, 16; Kanninen 2014, 217). Ennenaikaista kuolleisuutta ennustavat elämäntyyliin, sosioekonomiseen asemaan sekä huono-osaisuuden kasautumiseen liittyvät tekijät. Esimerkiksi työttömien miesten kuolleisuus on kolminkertaista ja naisten kaksinkertaista työllisiin verrattuna (Pensola & al. 2012). Ihmisen on helpompi selviytyä yhdestä huono-osaisuustekijästä kerrallaan kuin useista vaikeuksista samanaikaisesti. Kun huono-osaisuus kasautuu, monimuotoistuu ja alkaa heikentää ihmisen elämänhallintaa, saa syrjäytymisprosessi alkunsa. Syrjäytymiskierteestä eroon pääsyn mahdollisuudet vaikeutuvat, kun ongelmat kasautuvat ja syvenevät. (Berg & al. 2011, 168.)

Tutkimusaineisto, muuttujat ja menetelmät

Erilaiset tutkimusaineistot sisältävät usein puutteellisesti tietoa kaikista huono-osaisimmista, sillä puhelinhaastattelut tai postikyselyt eivät tavoita heikoimmassa asemassa olevia. Vastaavasti rekisteripohjaisissa tutkimuksissa on omat rajoituksensa: siinä missä rekisteriaineistoista selviää esimerkiksi toimeentuloturvan tarve sekä saadut ja maksetut etuudet, on niiden vaikuttavuuden arviointi ja suhteuttaminen yksilöiden elämäntilanteisiin vaikeaa (Airio 2013, 16). Rekisterit tarjoavat kuvan suomalaisten hyvinvoinnin keskimääräisestä tilanteesta, jolloin tieto huono-osaisimpien hyvinvoinnista jää vähäiseksi. Ruoka-avun perusjoukon määrittäminen on hankalaa, sillä kattavaa listaa kaikista ruoka-apua Suomessa jakavista toimijoista ei ole. Perusjoukkona voidaan pitää tiettyä ajanjaksona kaikissa suomalaisissa ruoka-avun toimipaikoissa käyneitä henkilöitä. Leipäjonoissa käyvien vaikeasta tavoitettavuudesta johtuen artikkelin tutkimusaineistona käytetään Itä-Suomen yliopiston *Huono-osaisin Suomi* -hankkeessa Suomen suurimmista ja lukuisista pienemmistä ruoka-avun toimipisteistä kerättyä väestönäytettä (N = 3 474) (Ohsalo & Saari 2014).⁴ Aineisto kerättiin vuosina 2012–2013 lomakkeella, jolla tiedusteltiin ruoka-avun toimipisteistä tavoitettujen ruokaa hakeneiden ihmisten kokemuksia omaista hyvinvoinnistaan sekä heidän taustatietojaan.

Ruoka-apua on jossain määrin saatavilla haja-asutusalueilla ja pienemmillä paikkakunnilla, mutta suurimmat ruoanjakelupisteet ja kävijäkunnat löytyvät kaupungeista. Ilmiö on voimakkaan kaupunkimainen. Tutkimusaineiston edustavuutta ja yleistettävyyttä perustelee se, että näytteen perusjakaumat ovat hyvin samansuuntaiset eri puolilla maata. Lähes 3 500 vastaajan näyte antaa ruoka-apuilmioista syvemmän kuvan kuin esimerkiksi puhelinhaastatteluina väestöstä tehdyt otantatut-

4 Aineistonkeruu aloitettiin pilottihankkeena Kuopiossa vuonna 2012 (N = 306) (Saari & al. 2012), minkä jälkeen kerättiin pääkaupunkiseudun aineisto Espoosta (N = 305), Helsingistä (N = 396) ja Vantaalta (N = 204). Edellisiä seurasivat järjestyksessä aineistot Porista (N = 308), Jyväskylästä (N = 292), Turusta (N = 331), Mikkelistä (N = 300), Tampereelta (N = 354) ja Lahdesta (N = 168) sekä viimeisenä kesäsyyskuussa 2013 kerätty Porvoon aineisto (N = 105). Lisäksi aineistossa on mukana Kirkkopalveluiden seitsemästä eri seurakunnasta (Jurva, Kurikka, Lahti, Lieksa, Ranua, Seinäjoki ja Sääksmäki) keräämä aineisto, jossa oli 405 EU-ruokaa saanutta vastaajaa. Aineisto kerättiin yhteensä 36:sta eri ruoka-avun toimipisteestä.

kimukset. Vastausmahdollisuutta kyselyyn on tarjottu jokaiselle kussakin ruoka-avussa aineistonkeruuhetkellä käyneelle henkilölle. Aineistoa on keräyspaikan mukaan kerätty useampina päivinä, ja tutkijoiden pidempiaikainen läsnäolo ruoka-avun toimipaikoissa on edesauttanut laajan tutkimusaineiston keräämisessä. Ennen osallistumistaan vastaajat ovat saaneet tietoa tutkimuksesta. Vastaajat ovat täyttäneet lomakkeet pääasiassa itsenäisesti ja joissain tapauksissa tutkijan avustuksella, jos vastaajan on ollut vaikea täyttää kyselylomaketta esimerkiksi heikon näön vuoksi. Tilannesidon naiset seikat, kuten vastaajan mahdollinen päihtymys ja negatiivinen mieliala, ovat saattaneet olla syitä vastaamattomuuteen. Tutkimukseen on voinut osallistua vapaaehtoisesti ja anonymisti.

Koska ruoka-avun toimipaikkojen toimintatavat vaihtelevat paljon ja kävijätilastointia tehdään satunnaisesti ja vain paikoittain, on vastauskatoa haastavaa arvioida. Myös keräyspaikkojen kävijämäärät ovat vaihdelleet päivittäin ja eri keräyskertoina paikalla on saattanut olla jo tutkimukseen osallistuneita ja toisaalta niitä, jotka kieltäytyivät toistuvasti vastaamasta. Kyselytutkimuksesta kieltäytyneitä oli kaikissa ruoanjakelupisteissä. Kyselylomakkeita oli tarjolla suomeksi, englanniksi ja venäjäksi. Yksi syy tutkimuksesta kieltäytymiseen on voinut olla se, että lomakkeissa ei ole ollut tarjolla omaa kielivaihtoehtoa. Tämä saattaa tarkoittaa vieraskielisten suurempaa vastauskatoa. Pääkaupunkiseudun (Helsinki, Espoo, Vantaa) aineistonkeruussa huomattiin, että osa ruoanhakijoista käy useamman kunnan ruoanjakelupisteissä ja kieltäytyminen tutkimuksesta on saattanut selittyä sillä, että lomake oli jo täytetty toisaalla (Turunen & al. 2012). Vastaavanlaisissa väestönäytteissä haluttomuutta vastata kyselyyn on havaittu ensikertalaisilla ja harvaan käyvillä ihmisillä (LaiPIO & al. 2014).

Analyysiin on valittu mukaan mahdollisimman kattavasti vastaajien sosioekonomista taustaa kuvaavia muuttujia sekä keskeisiä huono-osaisuutta kuvaavia taustatekijöitä. Analyysissa käytetyt ruoka-avun saajien taustaa kuvaavat muuttujat on esitelty liitetaulukossa 1 (ks. www.julkari.fi). Lisäksi on käytetty seuraavia muuttujia: ruoka-avun asiakkuuden useus, ruoan hakemisen kohde, huono-osaisuuden kokemus, päihdeongelman kokemus sekä ruoanjakelun välttämättömänä pitäminen. Väestönäytteen perusteella leipäjonoissa käy koko väestöön verrattuna huomattavasti enemmän eläkeläisiä (38,4 %) ja työttömiä tai lomautettu-

ja henkilöitä (38,4 %). Ruoka-avussa käyvät ovat muuta väestöä iäkkäämpiä – lähes 70 prosenttia vastaajista on yli 46-vuotiaita – asuvat usein vuokralalla (79 %) ja koko väestöön nähden useammin yhden aikuisen kotitalouksissa (60,5 %), ovat harvemmin korkeakoulutettuja ja pääasiassa Suomen kansalaisia (87,3 %). Ruoka-avussa käy hieman enemmän naisia (51,7 %) kuin miehiä (48,3 %).

Tutkimusanalyysi on kolmivaiheinen. Ensimmäisessä vaiheessa etsitään huono-osaisuuden ulottuvuuksia faktorioimalla. Faktorianalyysin avulla suuresta muuttujajoukosta voidaan löytää niitä tekijöitä, joilla on samankaltaista vaihtelua ja jotka ovat toisista muuttujista riippumattomia. Faktoreiden tulkittavuutta parannetaan rotaation⁵ avulla, joka maksimoi jokaisen muuttujan lataukset yhdelle faktorille minimoiden samalla lataukset muille faktoreille (Metsämuuronen 2009, 654). Jatkotarkastelussa tehtävän klusterianalyysin avulla vastaajat ryhmitellään suhteessa huono-osaisuuden ulottuvuuksiin. Klusterianalyysissa⁶ on tarkoituksena löytää aineistosta sellaiset havainnot, jotka ovat huomattavasti toistensa kaltaisia ja jotka voidaan luokitella tiettyjen ominaisuuksiensa perusteella ryhmiin (Nummenmaa 2008, 363–367; Metsämuuronen 2009, 875–884). Huono-osaisuuden ulottuvuuksien painotumista ja kasautumista eri klustereille tarkastellaan keskiarvovertailun avulla. Kolmannessa osassa tarkastellaan ristiintaulukoimalla, millaisia vastaajia kuuluu eri klustereille eri sosioekonomisten taustamuuttujien mukaan.

Tulokset

Huono-osaisuuden ulottuvuudet

Yhteensä 19:n eri tavoin huono-osaista elämäntilannetta tai koettua huono-osaisuutta kuvaavan väittämän perusteella tehty faktorianalyysi sisältää

5 Analyysin rotaatiomenetelmänä on Varimax. Kaiser-Maier-Olkinin testisuureen arvo (0,81) on erittäin hyvä ja kertoo korrelaatiomatriisin faktoroitavuudesta ja osoittaa faktorianalyysiratkaisun olevan tutkimusaineiston kannalta sopiva menetelmä.

6 Klusterianalyysissa mitataan ensin havaintojen välisiä etäisyyksiä, jonka jälkeen havainnot linkitetään toisiinsa. Käytettyä menetelmänä on hierarkkinen klusterianalyysi ja euklidisen etäisyyden neliö, jolla tarkoitetaan kaikkien muuttujien ja kaikkien havaintojen muuttujien suhteen laskettujen poikkeamien neliöiden summaa. Lisäksi käytetään Wardin metodia, jonka käyttöä voi perustella ryhmien varianssien ja otoskokojen samankaltaisuudella (ks. Metsämuuronen 2009, 877–878).

Taulukko 1. Leipäjonojen huono-osaisuuden kolme ulottuvuutta, faktorianalyysi

	Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila	Taloudellinen huono-osaisuus	Masennus, yksinäisyys ja nälkä	Kommunali-teetti
Elämään tyytymättömyys	0,63	0,21	0,26	0,50
Elintasoon tyytymättömyys	0,41	0,53	0,12	0,46
Fyysiseen terveyteen tyytymättömyys	0,59	0,15	0,08	0,37
Henkiseen terveyteen tyytymättömyys	0,66	0,07	0,31	0,53
Masennus	0,26	0,10	0,67	0,53
Yksinäisyys	0,15	0,06	0,67	0,47
Nälkä	0,12	0,26	0,37	0,21
Tulojen riittämättömyys menoihin	0,07	0,68	0,06	0,47
Kykenemättömyys huolehtia veloista	0,10	0,55	0,16	0,34
Riittämätön tuen saanti kaupungilta	0,11	0,49	0,06	0,25
Ominaisarvo	3,30	1,45	1,11	
Selitysosuus	14,6 %	14,4 %	12,5 %	

lopulta 10 muuttujan perusteella tehdyn kolmen faktorin ratkaisun, jossa faktoreiden ominaisarvot ovat suurempia kuin yksi.⁷ Muuttujien jakaumat on esitetty liitetaulukossa 2 (ks. www.julkari.fi). Tuloksena saadaan kolme koetun huono-osaisuuden ulottuvuutta (taulukko 1). Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila (faktori 1) mittaa elämään sekä henkiseen ja fyysiseen terveyteen tyytymättömyyttä. Taloudellinen huono-osaisuus (faktori 2) mittaa tyytymättömyyttä elintasoon eli kokemusta siitä, etteivät tulot riitä menoihin, että veloista ei kyetä huolehtimaan ja että kaupungilta saadut tuet ovat riittämättömiä. Kolmannessa ulottuvuudessa (faktori 3) esiintyvät masennus, yksinäisyys ja nälkä. Nälkä jää lataukseltaan muita analyysin muuttujia selvästi heikommaksi, mutta sen sijoittuminen yhdessä masennuksen ja yksinäisyyden kanssa voimakkaimmin samalle ulottuvuudelle kertoo varsin syvästä koetusta huono-osaisuudesta ja perustavanlaatuisista hyvinvoinnin vajeista. Muun kaltainen huono-osaisuus ei tässä tutkimuksessa kimplutu siten, että siitä muodos-

tuisi käytetyn menetelmän puitteissa riittävän voimakkaita itsenäisiä ulottuvuuksia. Huono-osaisuuden ulottuvuuksista muodostettiin standardoidut faktoripistemuuttujat, joiden jakaumat on esitetty liitetaulukossa 3 (ks. www.julkari.fi).

Huono-osaisuuden kasautuminen klustereille

Analyysin toisessa vaiheessa tutkitaan vastaajien klusteroitumista huono-osaisuuden ulottuvuuk-sien suhteen. Hierarkkisen klusterianalyysin avulla aineistosta löydetään kolme erilaista kävijäryhmää, jotka poikkeavat toisistaan koetun huono-osaisuuden suhteen. Tämän jälkeen tarkastellaan muodostettuja klustereita keskiarvovertailun avulla suhteessa huono-osaisuuden ulottuvuuksia kuvaaviin faktoreihin. Taulukon 2 perusteella on nähtävissä, millaisia klusterit ovat eli millaista huono-osaisuutta kullekin klusterille kasautuu.

Ensimmäisellä, niin sanotulla *taloudellisen huono-osaisuuden klusterilla* (klusteri 1) sijaitsee kolmannes (33,7 %) vastaajista (N = 945). Klusteri on keskiarvovertailun perusteella itsensä taloudellisesti huono-osaisiksi kokevien ryhmä. Toisella, *ei-kasautuneen huono-osaisuuden klusterilla* (klusteri 2) on neljännes (24,7 %) vastaajista (N = 693). Masennuksen, yksinäisyyden ja nälän kokeminen sekä heikko terveys ja elämään tyytymättömyys on tässä klusterissa harvinaisinta. Taloudellinen huono-osaisuus on ensimmäistä klusteria hieman voimakkaampaa kolmannessa klusterissa. Tällä *kasautuneen huono-osaisuuden klusterilla* (kluste-

7 Analyysiin mukaan jätettyjen muuttujien kommunali-teetit ovat yli 0,2. Faktorilataukset ovat 0,5 tai enemmän, mutta mukana on myös nälkä (lataus 0,37), sillä se istuu kolmanteen huono-osaisuuden ulottuvuuteen sisällöllisesti mielekkäällä tavalla. Tällä periaatteella mukaan jäi 10 muuttujaa. Muuttujien poistaminen analyysistä ei vaikuttanut huono-osaisuuden ulottuvuuksien määrään ja kolme löydettyä ulottuvuutta säilyivät sisällöllisesti pääpiirteissään samoina, kun heikoimmat muuttujat pudotettiin analyysistä pois yksitellen.

Taulukko 2. Koetun huono-osaisuuden ulottuvuuksien faktoripistemuuuttujen keskiarvot klustereittain

Klusterijäsenyys	N	Keskiarvo	Keskiahajonta
Elämään tyytymättömyys ja heikko terveydentila (F=193,39***)			
Klusteri 1	945	-0,36	0,47
Klusteri 2	693	0,01	0,72
Klusteri 3	1 163	0,29	0,94
Yhteensä	2 801		0,81
<i>Etan neliö 0,12</i>			
Taloudellinen huono-osaisuus (F=1876,46***)			
Klusteri 1	945	0,31	0,52
Klusteri 2	693	-1,07	0,45
Klusteri 3	1 163	0,39	0,59
Yhteensä	2 801		0,81
<i>Etan neliö 0,12</i>			
Masennus, yksinäisyys ja nälkä (F=121,71***)			
Klusteri 1	945	-0,60	0,40
Klusteri 2	693	-0,22	0,65
Klusteri 3	1 163	0,62	0,65
Yhteensä	2 801		0,79
<i>Etan neliö 0,12</i>			

ri 3) on reilu kaksi viidesosaa (41,5 %) vastaajista (N = 1 163). Klusterissa kasautuvat taloudellisen huono-osaisuuden lisäksi myös kaksi muuta huono-osaisuuden ulottuvuutta: se edustaa kaikista huono-osaisimpia vastaajia. Toisessa klusterissa puolestaan koetaan vähiten niin taloudellista huono-osaisuutta kuin kolmatta klusteria selvästi vähemmän masennusta, yksinäisyyttä ja nälkää. Lisäksi huonon terveydentilan ja elämään tyytymättömyyden kokemukset ovat lähellä keskiarvoa toisessa klusterissa. Huomattavaa on, että kasautuneen huono-osaisuuden klusteri on selvästi suurin (N = 1 163), joten kasautunut huono-osaisuus on ruoka-avussa käyvillä huomattavan yleisiä.

Huono-osaisuuden kasautuminen sosioekonomisen taustan mukaan

Edellä esitettyihin klustereihin kuulumista tarkastellaan eri sosioekonomisten taustamuuttujien mukaan ristiintaulukoimalla. Prosenttiosuudet on laskettu riveittäin muuttujien luokille, joten ne ovat myös suurimpia kasautuneen huono-osaisuuden klusterin kohdalla. Taulukossa 3 on esitetty prosenttiosuudet ja korostettu ne ryhmät, joiden kuuluminen kyseiseen klusteriin on vähintään vii-

den prosenttiyksikön verran keskimääräistä yleisempää (lihavoituna) tai keskimääräistä harvinaisempaa (lihavoituna ja kursivoituna). Taulukossa on tarkasteltu sosioekonomisen taustan lisäksi kokemusta huono-osaisuudesta, päihdeongelman esiintyvyyttä ja kokemusta ruoanhaun välttämättömyydestä pärjäämisen kannalta.

Kasautuneen huono-osaisuuden klusteriin (klusteri 3) kuuluu 41,5 prosenttia kaikista ruoka-avussa käyvistä. 46–55-vuotiaista ruoka-avussa käyvistä siihen kuuluu yli kaksi viidesosaa (46 %), työttömistä tai lomautetuista lähes puolet (48 %), asunnottomista yli kolme viidesosaa (65 %) ja tukiasunnoissa asuvista reilusti yli puolet (57 %). Myös korkeintaan 100 eurolla kuukaudessa pakollisten menojen jälkeen sinnittelevät (48 %), pelkästään viimesijaisia tukimuotoja (eli asumistukea ja toimeentulotukea) nostavat (54 %), itsensä huono-osaiseksi kokevat (54 %) ja päihdeongelmaiset (59 %) ovat yliedustettuina tässä klusterissa. Analyysin perusteella kasautuneen huono-osaisuuden ryhmään kuuluu keskimääräistä vähemmän muun maan kansalaisia, yli 65-vuotiaita ja eläkeläisiä, opiskelijoita ja työssä osa- tai määräaikaaisesti käyviä, kahden aikuisen kotitalouksiin kuuluvia ja niitä, jotka ilmoittivat pakollisten menojen jälkeen käteen jääväksi tuloksi yli 500 euroa.

Vähiten kasautunutta huono-osaisuutta kokevien klusteriin (klusteri 2) kuuluu 24,7 prosenttia vastaajista. Ryhmään kuuluu 65-vuotiaista ruoka-avussa kävijöistä lähes kaksi viidesosaa (39 %), eläkeläisistä kolmannes (34 %), mikä selittää osittain tämän ryhmän vain keskiarvoa lähellä olevaa kokemusta terveydentilasta ja elämään tyytyväisyydestä. Ryhmään kuuluu sekä töissä pysyvästi käyvistä että omistusasujista alle kolmannes (30 %) ja muista kuin suomen kansalaisista päälle kolmannes (34 %). Pakollisten menojen jälkeen käteen jäävien tulojen perusteella ryhmään kuuluu keskimääräistä enemmän yli 300 euroa kuukaudessa tienaavia. Ryhmään kuuluu myös kaksi viidesosaa (40 %) niistä, jotka eivät koe itseään huono-osaiseksi, sekä niistä, joille ruoanjakelu ei ole pärjäämisen kannalta välttämätöntä. Klusterissa työttömien tai lomautettujen, asunnottomien ja viimesijaisilla tuilla elävien määrä on keskimääräistä pienempi. Lisäksi aliedustettuna ovat vastaajat, joilla jäi kuussa yhdestä sataan euroa pakollisten menojen jälkeen rahaa käytettäväksi.

Klusteriin, jossa taloudellinen huono-osaisuus määrittää huono-osaisuuden kokemusta (klusteri 1), kuuluu 33,7 prosenttia ruoka-avussa käyvis-

Taulukko 3. Klustereihin kuulumisen sosioekonomisen taustan mukaan (korostettuna vähintään viisi prosenttiyksikköä keskimääräistä suuremmat ja pienemmät osuudet)

	Klusteri			Yht.
	(1)	(2)	(3)	
Kaikki vastaajat Yhteensä	33,7	24,7	41,5	100
Sukupuoli (ns.)				
Mies	33,0	25,7	41,3	100
Nainen	35,3	24,0	40,8	100
Kansalaisuus ***				
Suomen kansalainen	34,3	23,7	42,0	100
Muu	33,7	34,4	31,9	100
Ikä***				
16–25	38,5	23,6	37,9	100
26–35	35,0	22,8	42,2	100
36–45	34,7	22,5	42,8	100
46–55	33,7	20,3	45,9	100
56–65	33,3	24,8	41,9	100
Yli 65	32,0	38,8	29,3	100
Koulutus (ns.)				
Perus- tai kansakoulu	34,3	25,4	40,3	100
Lukio tai ammattikoulu	35,5	23,5	41,0	100
Opisto tai korkeakoulu	31,4	26,6	42,1	100
Työtilanne***				
Kotona	35,3	23,2	41,5	100
Eläkeläinen	30,4	34,3	35,3	100
Työtön tai lomautettu	35,2	16,7	48,1	100
Opiskelija	40,9	24,7	34,4	100
Töissä määrä- tai osa-aikaisesti	43,5	24,7	31,8	100
Töissä pysyvästi	26,1	30,4	43,5	100
Asumismuoto***				
Asunnoton	23,4	11,7	64,9	100
Tukiasunto	20,3	23,2	56,5	100
Kunnan vuokra-asunto	35,2	28,7	36,1	100
Vuokra-asunto	35,0	23,9	41,1	100
Omistusasunto	33,6	29,6	36,9	100
Ruoka-avun asiakkuus**				
Muutaman kerran vuodessa	35,0	28,6	36,5	100
Keskimäärin kerran kuukaudessa	31,6	25,3	43,2	100
Keskimäärin joka toinen viikko	34,3	23,5	42,2	100
Joka viikko	35,0	20,3	44,6	100
Ruoan hakeminen***				
Vain itselle	30,1	25,9	43,9	100
Itselle ja perheelle	40,6	22,0	37,4	100
Itselle ja muille	28,5	29,2	42,3	100
Aikuisia kotitaloudessa***				
1	30,7	24,5	44,8	100
2 tai useampi	39,4	25,4	35,2	100
Lapsia kotitaloudessa*				
0	32,1	26,0	41,9	100
1	38,0	22,5	39,4	100
2 tai useampi	39,3	21,5	39,1	100
Käytössä olevat tulot euroissa pakollisten menojen jälkeen				
0	37,8	20,2	42,0	100
1–100	33,3	18,7	48,0	100
101–300	33,5	25,0	41,5	100
301–500	32,6	30,7	36,7	100
Yli 500	35,4	29,6	35,0	100

Tukien saaminen***				
Ei tukea	35,1	23,7	41,2	100
Ensisijaista tukea	33,3	25,7	41,0	100
Ensisijainen tuki ja asumistuki	32,5	30,4	37,2	100
Ensisijainen tuki, asumistuki ja toimeentulotuki	35,5	22,8	41,7	100
Asumistuki ja toimeentulotuki	31,5	14,6	53,9	100
Tunnen itseni huono-osaiseksi***				
Täysin/osin eri mieltä	36,8	39,7	23,6	100
ei samaa eikä eri mieltä	36,1	25,9	38,0	100
Täysin/osin samaa mieltä	31,1	15,1	53,8	100
Ongelmia päihteiden käytössä***				
Täysin/osin eri mieltä	36,6	26,6	36,8	100
ei samaa eikä eri mieltä	34,3	23,7	41,9	100
Täysin/osin samaa mieltä	23,3	17,9	58,8	100
Ruoanjakelu on pärjäämisen kannalta välttämätöntä***				
Täysin/osin eri mieltä	28,2	40,4	31,4	100
ei samaa eikä eri mieltä	31,9	35,7	32,4	100
Täysin/osin samaa mieltä	34,7	21,6	43,7	100

(1)=taloudellisen huono-osaisuuden klusteri;
(2)= ei-kasautuneen huono-osaisuuden klusteri;
(3)=kasautuneen huono-osaisuuden klusteri
*=p<0,05; **=p<0,01; ***=p<0,001 ja
(ns.)= ei-tilastollisesti merkitsevä

tä. Keskimääräistä enemmän heitä on nuorimmas-
sa 16–25-vuotiaiden ikäryhmässä, alle kaksi vii-
desosaa (39 %), ja opiskelijoissa (41 %) ja töis-
sä määrä- tai osa-aikaisesti käyvissä, päälle kaks-
si viidesosaa (44 %). Ryhmässä on keskimääräis-
tän enemmän (39 %) kahden aikuisen kotitalouks-
sissa asuvia ja myös niitä perheitä, joissa on lapsia
kaksi tai useampi (39 %). Ryhmässä korostuvat its-
elleen ja perheelleen ruoka-apua hakevat (41 %).
Aliedustettuina ovat asunnottomat, tukiasunnois-
sa asuvat ja ruokaa itsensä lisäksi muille hakevat.
Aliedustettuina ovat myös ne, joilla on keskimää-
räistä vähemmän päihdeongelmia tai joille ruoan-
hakeminen ei ole pärjäämisen kannalta välttämät-
öntä. Sukupuolen mukaiset erot ovat hyvin pie-
niä kaikissa kolmessa klusterissa.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Lähes 3 500 vastaajan väestönäyte kertoo katta-
vasti siitä, kuinka hyvinvointivaltion pohja vuot-
taa: yhteiskunnan eriarvoisuus näkyy leipäjonois-
na, joita voidaan pitää yhtenä suomalaisen huono-
osaisuuden notkelmista. Ruoka-avussa käyvät ovat
pääasiassa perusturvan varassa eläviä työttömiä ja
eläkeläisiä, mutta joukossa on myös työssäkäy-
viä ja korkeasti koulutettuja pienituloisia. Vaikka
kaikki leipäjonoissa käyvät eivät 2010-luvun Suo-
messä ole yhteiskunnan heikoimmassa asemassa

olevia, ruoka-apuun turvautuu laaja joukko ihmisiä, joita yhdistää huono-osaisuus. Hyvinvoiva valtaväestö ei tunnista leipäjonoissa käyvien todellisuutta ja katsoo sitä sosiaalisen etäisyyden päästä. Huono-osaiset tulevat näkyviksi vasta kohdattaessaan erilaisia yhteiskunnan virallisia ja epävirallisia palvelumuotoja, kuten tässä tapauksessa ruoka-avun.

Leipäjonoissa käyvien ihmisten kokema huono-osaisuus jakautuu huono-osaisuuden eri ulottuvuuksille. Huono-osaisuuden ulottuvuudet vastaavat aiemmissa rekisteripohjaisissa väestötason tutkimuksissa löydettyjä huono-osaisuuden ulottuvuuksia, eli taloudellista, sosiaalista ja terveydellistä huono-osaisuutta. On mielenkiintoista, että samat ulottuvuudet löytyvät myös tästä selkeästi huono-osaisiin ihmisiin kohdistuvasta väestönäytteenäytteenä. Ulottuvuudet kasautuvat osalle ruokaavussa käyvistä muita enemmän siten, että kasautuneesti huono-osaisen ryhmä on aineiston suurin huono-osaisen ryhmä. Taloudellinen huono-osaisuus näyttäytyy leipäjonoissa niin vaikeuksina selvitä veloista kuin tulojen riittämättömyytenäkin. Sosiaalinen huono-osaisuus tarkoittaa ruokaavussa käyville masentuneisuutta, yksinäisyyttä ja nälkää. Terveystieteellinen huono-osaisuus on sekä fyysistä että henkistä ja yhdistyy heikentyneeseen elämään tyytyväisyyteen.

Merkittävä tutkimustulos on se, että yli kaksi viidesosaa leipäjonoissa käyvistä on niin huono-osaisia, että heidän huono-osaisuutensa on luonteeltaan kaikille huono-osaisuuden ulottuvuuksille kasautunutta. Ryhmässä ovat yliedustettuina erityisesti työttömät, asunnottomat, käteen jäävien tulojen perusteella pienituloisimmat sekä päihteen käytössä ongelmia kokevat. Kolmanneksella leipäjonoissa käyvistä huono-osaisuus on luonteeltaan vain taloudellista. Tämä on leimallista erityisesti nuorille, opiskelijoille ja perheellisille. Noin neljännes ruoka-avun kävijöistä ei koe itseään erityisen huono-osaiseksi, vaikka he ovat sitä hyvinvoivaan valtaväestöön nähden. Tässä ryhmässä on suhteessa enemmän pienituloisia eläkeläisiä ja pysyvästi työssä käyviä sekä käteen jäävien tulojen perusteella eniten tienaavia. Usean eri huono-osaisuuden ulottuvuuden kasautuminen samoille ihmisille viittaa luonteeltaan pysyvämpään ja pidemmällä aikavälillä kehittyneeseen huono-osaisuuteen. Sen sijaan esimerkiksi taloudellinen huono-osaisuus voi olla luonteeltaan tilapäisempää ja korjaantua nopeammin. Leipäjonoissa jonottavien ihmisten kasautunut huono-osaisuus osoittaa,

että he eivät hae ruokaa laiskuuttaan vaan kokevat itsensä monella tapaa huono-osaisiksi.

Leipäjonot eivät istu suomalaisen hyvinvointivaltion malliin, jolla on pyritty irti leimaavasta köyhäinhoidosta. Leipäjonon olemassaolo ja siellä käyville kasautunut huono-osaisuus kertovat osaltaan terveys- ja hyvinvointierojen kaventamiseen tähtäävien politiikkatoimien riittämättömyydestä ja jatkuvasta epäonnistumisesta. Kaupunkeihin keskittyvässä tutkimusaineistossa on nähtävissä myös tulojen ja menojen yhteensovittamattomuuden ongelma, jonka taustalla ovat usein korkeat asumiskustannukset. Kun ihminen on masentunut, nälkäinen ja yksinäinen, omaa heikon terveyden ja elää tilanteessa, jossa tulot eivät riitä menoihin ja velkoihin, ei ole kyse enää vain sosiaaliturvaetuuksien riittämättömyydestä vaan eri ongelmien kasautumisesta. Kasautunut huono-osaisuus tarvitsee lääkkeeksi yksilöllisempää apua ruokakassin ja sosiaaliturvan sijaan. Ei riitä, että kaikille annetaan yhtä pitkä pätkä makkaraa, on annettava välineitä hankkia haluamaansa purtavaa (Hiilamo & Saari 2010, 290).

Yhteiskuntapoliittisesti on tärkeää tunnistaa huono-osaisuuden kasautumisen mekanismeja ja paikantaa notkelmia, joissa huono-osaisuus kasautuu. Leipäjonon Suomi on kohtalomme jatkosakin, jos huono-osaisuutta ei tunnisteta paremmin poliittisessa päätöksenteossa. Huono-osaisuuden vähentämisen keinoja on lukuisia aina nykyistä laajemmasta osa- ja vajaatyökykyisten työllistämisestä, toimeentuloturvan tavoitettavuuden parantamisesta, matalan kynnyksen ja yhden luukun avun malleista perusturvan tason nostamiseen tasolle, jossa se riittää kattamaan nykyiset elinkustannukset. Myös erilaiset jalkautuvan sosiaali- ja terveystoimen palvelut, palveluiden integraatio ja eri toimijoiden yhteistyö on välttämätöntä. Ihmisten elämään tyytyväisyyttä voidaan lisätä kohentamalla materiaalisia elinolosuhteita, mutta myös lisäämällä ihmisille mahdollisuuksia vuorovaikutukseen toisten ihmisten kanssa.

Kun köyhyyden ja eriarvoistumisen tiedetään aiheuttavan suuria kustannuksia yhteiskunnalle, on eriarvoisuuden kustannukset viimein selvitettävä ja tähdittävä politiikkatoimilla heikoimmassa asemassa olevien aseman parantamiseen. Vuonna 2015 aloittaneen Juha Sipilän hallituksen ohjelmaan kirjatut sosiaaliturvan indeksijääditykset voivat toteutuessaan heikentää huono-osaisimpien asemaa entisestään. Vaikka perusturvan taso ei nykyisellään riitä kattamaan viitebudjetin

mukaista kohtuullista minimikulutusta, voi hallituskauten 2011–2015 yhtenä onnistumisena pitää perusturvan varassa elävien taloudellisen aseman suhteellista parantumista, joka toteutui osittain sadan euron tasakorotuksella työttömyysturvaan ja sosiaaliturvaetuuksien suojaosuuksien korotuksilla (THL 2015b). Jos yhteiskunnalla ajatellaan olevan keskiö, jossa hyvinvoivat ja osallistu-

vat kansalaiset elävät, voidaan leipäjonojen kanssa tämän tutkimuksen perusteella paikantaa todelliseen huono-osaisuuden notkelmaan yhteiskunnan reunalle. Heistä huono-osaisimmat ovat vajonneet notkelman pohjalle. Tutkimus antaa rekisteriaineistoja syvemmän kuvan huono-osaisien omasta huono-osaisuuden kokemuksesta.

Saapunut 12.5.2015
Hyväksytty 26.6.2015

KIRJALLISUUS

- Airio, Ilpo: Parisuhteen päättymisen yhteys tuloihin ja tulonmuodostukseen Euroopassa. S. 100–120. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Airio, Ilpo: Toimeentuloturva osana sosiaaliturvaa. S. 8–23. Teoksessa Airio, Ilpo (toim.): Toimeentuloturvan verkkoa kokemassa. Kansalaisten käsitykset ja odotukset. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Allardt, Erik: Hyvinvoinnin ulottuvuuksia. Porvoo: WSOY, 1976.
- Berg, Noora & Huurre, Taina & Kiviruusu, Olli & Aro, Hillvi: Nuoruusiän huono-osaisuus ja sen kasautumisen yhteys kuolleisuuteen. Seurantatutkimus 16-vuotiaista nuorista. Sosiaalilääketieteellinen aikakauslehti 48, 2011: 3, 168–181.
- Blomgren, Jenni: Huono-osaisuus Suomen kaupunki-seutukunnissa: alue-erot ja sosiaalisen ympäristön vaikutukset 1990-luvulla. Helsingin yliopiston sosiologian laitoksen tutkimuksia nro 246. Helsinki: Helsingin yliopisto, 2005.
- Euroopan parlamentti: Euroopan parlamentin päätöslauselma 19. tammikuuta. 2012 toimista ruoan haaskauksen välttämiseksi: strategiat elintarviketieteen tehostamiseksi EU:ssa. Strasbourg: Euroopan parlamentti, 2012.
- Haapola, Ilkka: Toimeentulotukiasiakkaiden syrjäytymisriskit 1990-luvun Suomessa. Paneelitutkimus vuosien 1990–1992 uusista tuensaajista. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö, 2002.
- Haataja, Anita: Yksin asuvana EU:ssa – taloudellinen riski vai mahdollisuus? S. 122–150. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Hanssen, Ole Jørgen & Ekegren, Per & Gram-Hanssen, Irmelin & Korpela, Pirjo & Langevad-Clifforth, Nanna & Skov-Olsen, Kristin & Silvennoinen, Kirsi & Stare, Malin & Stenmarck, Åsa & Svanes, Erik: Food Redistribution in the Nordic Region: Experiences and results from a pilot study. TemaNord 2014:562. Nordic Council of Ministers, 2014.
- Heikkilä, Matti: Köyhyys ja huono-osaisuus hyvinvointivaltiossa. Tutkimus köyhyydestä ja hyvinvoinnin puutteiden kasautumisesta Suomessa. Sosiaalihallituksen julkaisuja 8. Helsinki: Sosiaalihallitus, 1990.
- Heikkilä, Matti & Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Kontula, Osmo & Koskela, Kaj: Nälkä. Raportteja 153. Helsinki: Sosiaali- ja terveysministeriö ja Stakes, 1994.
- Heikkilä, Matti & Karjalainen, Jouko (toim.): Köyhyys ja hyvinvointivaltion murros. Helsinki: Gaudeamus, 2000.
- Hiilamo, Heikki & Saari, Juho (toim.): Hyvinvoinnin uusi politiikka – johdatus sosiaalisiin mahdollisuuksiin. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisu A Tutkimuksia 27. Helsinki: Diakonia-ammattikorkeakoulu, 2010.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina (toim.): Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, 2008.
- Ilmakunnas, Ilari & Moisio, Pasi: Köyhyys- ja syrjäytymisriski EU2020-tavoitteen valossa. S. 306–319. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisten hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Isola, Anna-Maria & Larivaara, Meri & Mikkonen, Juha (toim.): Arkipäivän kokemuksia köyhyydestä. Helsinki: Avain, 2007.
- Jalava, Janne & Koiso-Kanttila, Samuli: RAY-rahoitteisten järjestöorganisaatioiden haasteet ja matalan kynnyksen dilemma. S. 172–190. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisen hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 2013.
- Joutsenniemi, Kaisla: Perhe ja siviilisääty. Teoksessa. Laaksonen, Mikko & Silventoinen, Karri (toim.): Sosiaalierpidemiologia. Väestön terveyserot ja terveyteen vaikuttavat sosiaaliset tekijät. Helsinki: Gaudeamus, 2011.
- Julkunen, Raija: Kuka vastaa? Hyvinvointivaltion rajat ja julkinen vastuu. Helsinki: Stakes, 2006.
- Kainulainen, Sakari: Raha ja rakkaus hyvinvoinnin lähteenä. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014): 5, 485–497.
- Kainulainen, Sakari: Huono-osaisuuden kasautuminen ja pitkittyminen Suomessa 1970–2000. Yhteiskuntapolitiikka 71 (2006): 4, 373–386.
- Kainulainen, Sakari & Saari, Juho: Koettu huono-osaisuus Suomessa. S. 22–42. Teoksessa Niemelä,

- Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kansaneläkelaitos, 2013.
- Kangas, Olli & Hussain, M. Azhar: Työttömyys, työttömyysturva ja tuloköyhyysriski Euroopassa. S. 152–181. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Köyhyyden mittaukset, sosiaaliturvan riittävyys ja köyhyyden yleisyys Suomessa. Sosiaali- ja terveysturvan selosteita 61. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2008.
- Kangas, Olli & Ritakallio, Veli-Matti (toim.): Kuka on köyhä? Köyhyys 1990-luvun puolivälin Suomessa. Tutkimuksia 65. Helsinki: Stakes, 1996.
- Kanniainen, Vesa: Sairastumisen taloudelliset seuraukset – kansantalouden näkökulma. Yhteiskuntapolitiikka 79 (2014): 2, 217–222.
- Karisto, Antti & Takala, Pentti & Haapola, Ilkka: Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa. Helsinki: WSOY, 1998.
- Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura: Nuorten aikuisten syrjäytymisvaaraan liittyvä huono-osaisuus. S. 160–176. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Katajajuuri, Juha-Matti & Silvennoinen, Kirsi & Hartikainen, Hanna & Heikkilä, Lotta & Reinikainen, Anu: Food waste in the Finnish food chain. S. 322–329. Teoksessa van der Werf, Hayo M.G. & Garnett, Tara & Corson, Michael S. & Hayashi, Kiyotada & Huisingh, Donald & Cederberg, Christel: Towards eco-efficient agriculture and food systems. Journal of Cleaner Production 73 (2014): 1–330.
- Kauppinen, Timo M. & Martelin, Tuija & Hannikainen-Ingman, Katri & Virtala, Esa: Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Työpaperi 27/2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Kinnunen, Kaisa: Sairas köyhyys. Tutkimus sairauteen liittyvästä huono-osaisuudesta diakoniatyössä. Suomen ev.lut. kirkon kirkkohallituksen julkaisuja 7, 2009. Helsinki: Kirkkohallitus, 2009.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Miten työttömät selviytyvät. Yhteiskuntapolitiikka 63 (1998a): 1, 5–13.
- Kortteinen, Matti & Tuomikoski, Hannu: Työtön. Tutkimus pitkäaikaistyöttömien selviytymisestä. Helsinki: Tammi, 1998b.
- Kuivalainen, Susan: Toimeentulotuen alikäytön laajuus ja merkitys. Yhteiskuntapolitiikka 72 (2007): 1, 49–56.
- Laipio, Kristiina & Saari, Juho & Honkalampi, Kirsi & Saarinen, Pirjo & Blåfield, Esko: Terveysturvontapiste Portin asiakkaat Kuopiossa. Suonensaisien huumeiden käyttäjien hyvinvointi sekä palveluiden ja tulonsiirtojen käyttö. Kuopio: Kuopion kaupunki, 2014.
- Lehtelä, Kirsi-Marja & Kestilä, Laura: Kaksi vuosikymmentä ruoka-apua. S. 270–281. Teoksessa Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.
- Lehtinen, Anna-Riitta & Aalto, Kristiina: Viitebudjetin päivitys vuodelle 2013. Mitä kohtuullinen eläminen maksaa? Kuluttajatutkimuskeskuksen tutkimuksia ja selvityksiä 3/2014.
- Metsämuuronen, Jari: Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä 4 - tutkijalaitos. Helsinki: International Methelp Oy, 2009.
- Metteri, Anna: Hyvinvointivaltion lupaukset, kohtuuttomat tapaukset ja sosiaalityö. Tampereen yliopisto, 2012. <http://tampub.uta.fi/bitstream/handle/10024/66973/978-951-44-8956-3.pdf> (luettu 12.12.2014)
- Mullainathan, Sendil & Shafir, Eldar: Scarcity: Why Having Too Little Means So Much. New York: Picador, 2013.
- Männistö, Arja & Raivio, Anne & Riste, Inka & Veijalainen, Marjut: Sairaat juopot, sivistysvaltion hylkiöt. Kuntoutus 32 (2009): 3, 23–31.
- Niemelä, Mikko: Suomalaisen elinolot eurooppalaisessa vertailussa. S. 304–315. Teoksessa Niemelä, Mikko (toim.): Eurooppalaiset elinolot. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2014.
- Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Nummenmaa, Lauri: Käyttätymistieteiden tilastolliset menetelmät. Helsinki: Tammi, 2008.
- OECD: Divided We Stand: Why Inequality Keeps Rising. Paris: OECD, 2011.
- Ohisalo, Maria & Eskelinen, Niko & Laine, Jonna & Kainulainen, Sakari & Saari, Juho: Avun tilkkutäkki – suomalaisen ruoka-apukentän monimuotoisuus. Espoo: Raha-automaattiyhdistys, avustusosaston julkaisuja, 2013.
- Ohisalo, Maria & Laihia, Tuomo & Saari, Juho: Huono-osaisten hyvinvoinnin keskellä: ruoka-avussa ja terveysturvontapisteissä käyvien elämässä pärjääminen ja hyvinvointikokemukset. Teologinen Aikakauskirja (2015): Teema 2015/3: Köyhyys.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho (toim.): Kuka seisoo leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Helsinki: Kunnallissalan kehittämisiäitiö, 2014.
- Ohisalo, Maria: EU:n ruoka-apuohjelman vaikutus ruoka-avun vakiintumiseen Suomessa. S. 146–170. Teoksessa Niemelä, Mikko & Saari, Juho (toim.): Huono-osaisten hyvinvointi Suomessa. Helsinki: Kelan tutkimusosasto, 2013.
- Ojala, Eija Maarit & Kontula, Osmo: Tarvitseeko minua kukaan? Keski-ikäiset yksineläjät perhekeskeisessä yhteisössä. Väestöntutkimuslaitoksen julkaisusarja D 40/2002. Helsinki: Väestöliitto, 2002.
- Pensola, Tiina & Shemeikka, Riikka & Kesseli, Katja & Laihia, Tuomo & Rinne, Hanna & Notkola, Veijo: Palkansaaja, yrittäjä, työtön: Kuolleisuus Suomessa 2001–2007. Kuntoutusääitiön tutkimuksia

84. Helsinki: Kuntoutussäätiö, 2012.
- Piirainen, Timo & Saari, Juho (toim.): Yhteiskunnalliset jaot. 1990-luvun perintö. Helsinki: Gaudeamus, 2002.
- Rasinkangas, Jarkko: Lama ja hyvinvoinnin uhat. Tutkimus turkulaisten hyvinvoinnista ja sen puutteista. Turun kaupungin sosiaalikeskuksen julkaisuja 10, 1995.
- Rauhala, Urho: Huono-osaisen muotokuva. Sosiaali- ja terveysministeriön suunnitteluosasto, julkaisuja 7/1988, Helsinki, 1988.
- Raunio, Kyösti: Syrjäytyminen. Sosiaalityötä kiinnostavia näkökumia. Helsinki: Sosiaali- ja terveysturvan keskusliitto ry, 2006.
- Rintala, Taina & Karvonen, Sakari: Koetun huono-osaisuuden kasautuminen erilaisissa kuntatyypeissä. Yhteiskuntapolitiikka 68 (2003): 5, 454–464.
- Ruotsalainen, Pekka: Pienituloisuus on pitkittynyt Suomessa 2000-luvulla. Hyvinvointikatsaus 3 – Teema vähemmistöt. Helsinki: Tilastokeskus, 2013.
- Ruotsalainen, Pekka: Suurituloisuus on pysyvämpää kuin pienituloisuus. Hyvinvointikatsaus - Oikeudenmukaisuus. Tilastokeskus, 2010.
- Saari, Juho: Huono-osaiset. Elämän edellytykset yhteiskunnan pohjalla. Helsinki: Gaudeamus, 2015.
- Saari, Juho: Onnellisuuspolitiikka. Kohti sosiaalisesti kestävästä kehityksestä. Helsinki: Kalevi Sorsa-säätiön julkaisuja 1, 2012a.
- Saari, Juho: Tarvitaanko onnellisuuspolitiikkaa? Hyvinvointikatsaus 2012b; 23 (4): 2–8.
- Saari, Juho & Hämäläinen, Lottariina & Kaitokari, Pirve & Honkalampi, Kirsi: Kuopion Ruokajonot 2012. Hyvinvointi, palvelujen ja tulonsiirtojen käyttö ja ruokajonon laatu. Kuopio: Kuopion kaupunki, 2012.
- Silvennoinen, Kirsi & Koivupuro, Heta-Kaisa & Katajajuuri, Juha-Matti & Jalkanen, Lotta & Reini-
- kainen, Anu: Ruokahävikki suomalaisessa ruokaketjussa. Foodspill 2010–2012 -hankkeen loppuraportti. Helsinki: Maa- ja elintarviketalouden tutkimuskeskus, 2012.
- Tarkiainen, Lasse & Martikainen, Pekka & Laaksonen, Mikko & Valkonen, Tapani: Tuloluokkien väliset erot elinajanodotteessa ovat kasvaneet vuosina 1988–2007. Suomen Lääkärilehti 66 (2011): 48, 3651–3657.
- THL (2015a): Eriarvoisuus. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015a. <http://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus> (luettu 3.1.2015)
- THL (2015b): Perusturvan riittävyyden arviointiraportti 2011–2015. Perusturvan riittävyyden II arviointiryhmä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitoksen työpapereita 1/2015. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2015b.
- Therborn, Göran: Eriarvoisuus Tappaa. Tampere: Vastapaino, 2014.
- Tilastokeskus: Tilastot aiheittain: Tulonjakotilasto. Tilastokeskus, 2014. <http://www.stat.fi/til/tjt/> (luettu 2.11.2014)
- Turunen, Saija & Ohisalo, Maria & Petrovsjaka, Vlada & Tukiala, Anna-Kaisa: Kuka käy leipäjonossa? Pääkaupunkiseudun ruoanjakotutkimuksen tuloksia. Soccan työpapereita 2012:1. Helsinki: Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus Socca, 2012.
- Törmälehto, Veli-Matti: Suurituloisimman prosentin osuus oli huipussaan jo vuonna 2000. Tieto & Trendit 1/2015. Helsinki: Tilastokeskus.
- Vaarama, Marja & Karvonen, Sakari & Kestilä, Laura & Moisio, Pasi & Muuri, Anu (toim.): Suomalaisen hyvinvointi 2014. Helsinki: Terveyden ja hyvinvoinnin laitos, 2014.

ENGLISH SUMMARY

Maria Ohisalo & Tuomo Laihala & Juho Saari: Dimensions and the accumulation of disadvantage in Finnish breadlines (Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja kasautuminen leipäjonossa)

This research explores disadvantaged people in the Finnish welfare state, i.e. those in need of food aid (survey N=3474). The analysis shows how the dimensions of disadvantage accumulate in certain socio-economic background positions. The institutional framework of the welfare state does not provide sufficient support for the vulnerable people in society.

The disadvantages seen in the breadline occur on three different dimensions: the health, economic and social dimensions. Identical dimensions have been found in studies representing the whole population. Health disadvantages are both physical and mental, and are associated with lower levels of life satisfaction. The economically disadvantaged are those who cannot make ends meet or pay their debts. Social disadvantage, then, finds expression in depressiveness, loneliness and hunger. The biggest group, over two-fifth of the

people suffer from several simultaneous disadvantages. Overrepresented in this group are the unemployed, homeless, substance abusers and people who have the least money to spend freely.

One-third of the people in breadlines are deprived mainly on the economic dimension: these are young people, students and people with families. One-quarter do not feel disadvantaged, even though they are when compared with the wider population: typically, they are pensioners and the working poor living on a guarantee pension or on social assistance and experiencing high levels of scarcity. The accumulation of several disadvantages to the same people suggests that their disadvantage is more stable in nature and has developed over a longer period of time, whereas economic disadvantage can be more temporary and therefore more manageable.

Keywords: breadlines, food aid, disadvantaged, accumulation of disadvantage, socio-economic background.